

ONS SURM VÄLJATÕUGATUTE PARADIIS?

Vägivallaühiskonnast filmi „Koletis” näitel

KATRIN KIVIMAA

„KOLETIS” (Monster). Stsenarist ja režissöör *Patty Jenkins*, produtsendid *Mark Damon*, *Donald Kushner*, *Clark Peterson*, *Charlize Theron* ja *Brad Wyman*, operaator *Steven Bernstein*, lavastuskunstnik *Edward T. McAvoy*, monteerijad *Arthur Coburn* ja *Jane Curson*, helilooja *BT*, muusika: *Steve Perry*. Osades: *Charlize Theron* (Aileen), *Christina Ricci* (Selby), *Bruce Dern* (Thomas), *Lee Tergesen* (Vincent Corey), *Annie Corley* (Donna) jt. 35 mm, 109 min, värviline. © Media 8 Entertainment/DEJ Productions/K/W Productions/Denver and Delilah Productions/VIP 2 Medienfonds/MDP Worldwide/Zodiac Productions Inc, USA/Saksamaa, 2003.

Filmikunsti tähtsust ühiskondliku mõjutajana mõistsid juba XX sajandi alguse revolutsioonilised juhid ja loomulikult ka filmitegijad ise. Iseenesestmõistetavalt lubab selline tähtis roll filmikunstil olla nii domineerivate ühiskondlike suhtumiste ja diskursiivselt loodud normatiivsete käitumisnormide peegeldaja-kinnistaja kui ka – vähemalt potentsiaalselt – kõige aktiivsem sekkuja „loomulikku” maailmaasjade ja inimsuhete korraldusse. Just seetõttu ongi meile filmilinal näidatavad tegelaskujud väga tähendusrikkad. See, milliseid tegelaskujusid ja narratiive vaatajale esitatakse ning eriti k u i d a s filmi autorid seda teevad, määrab suuresti ära vaataja sümpaatiad või samastumisvõimalused nähtavaga. Ehk siis, nagu filmiteooria pidevalt on rõhutanud, filmi ja vaataja suhte määrab eelkõige

Aileen Wuornos.

autorite etteantud suhestumiste raamistus ehk siis nn nähtav autoripositsioon, mida luuakse nii filmitehniliste vahendite kui ka narratiivi keskse sõnumi kaudu. Ometi ei asu see autoripositsioon v ä l j a s p o o l etteantud (domineerivate) diskursuste, maailmavaadete jms raame. Samuti on individuaalsel vaatajal alati võimalus tõlgendada nähtut „vastukarva” ehk siis esitatut kritiseerida ja sellega mitte nõusse jääda,

„Koletis“, 2003. Režissöör Patty Jenkins.
Christina Ricci (Selby) ja Charlize Theron (Aileen).

kuid visuaalkultuuri naudingulise aspekti uurivad juhivad tähelepanu sellele, et filmid, reklaamid, videod jt pildid mõjutavad ka meie alateadvust. Viimast arvesse võttes võiks väita, et ühe või teise seisukoha, tähenduse, teema jne professionaalselt kõrgetasemeline visualiseerimine omab varem või hiljem mingeid tagajärgi üldise mentaliteedi mõjutajana.

See üldine sissejuhatus peaks viima meid küsimuseni, milline tähendus võiks olla möödunud aastal laineid löönud ameerika linatõesel „**Koletis**“ (*Monster*, stsenaarist ja režissöör **Patty Jenkins**). Kas see on juhuslik, et selline film loodi just praegu? Kas sellesarnast filmi oleks olnud võimalik varemgi teha? Oleks seda saatnud samasugune edu? Või laseb „Koletise“ suur menu rääkida ka n-ö võimatust autoripositsioonist, mis tähendab seda, et alati peab arvestama, millal on aeg ühe või teise teema ülevõtmiseks ja kujutamiseks küps? Sest

filmi (või ükskõik millise teose) autorid võivad alati esitada konkreetses ühiskonnas levinud mentaliteedi jaoks liiga radikaalse sõnumi, mis sel juhul marginaliseeritakse.

„Koletise“ ja selle peaosatäitja **Charlize Theroni** edu, mis kulmineerus parima naisosatäitja „Oscariga“, näib viitavat sellele, et sotsiaalseid probleeme kriitiliselt ja psühholoogiliselt lahkaval filmil on nii ameerika kui ka rahvusvahelises lääne *mainstream*'is oluline koht olemas. Viimase analüüs annaks meile kindlasti huvitava ülevaate muudatustest (globaalses) filmi- ja avalikus diskursuses laiemalt, kuid võib-olla oleks eesti lugejale huvitavam küsimus, kuidas ühest kultuurist teise rändavad sõnumid lokaalset vaatajat/meediat/avalikku arvamust mõjutavad. Ehk siis teisisõnu, mida on filmil „Koletis“ Eesti ühiskonnale öelda? Või äkki kaotab selle „kõne“ kohalikus kontekstis üldse tähenduse?

Ühe prostituudi lugu

„**Koletis**” on tõsielul põhinev draama, mille peategelane, prostituudina töötanud **Aileen Wuornos** oli üks USA kurikuulsamaid nais-sarimõrvareid, kes hukati 9. oktoobril 2002 Floridas. Filmi tegevus, millele eelneb jutustuslik proloog ameerikalikest unistustest, algab meeleteitel Aileeni ehk Lee (**Charlize Theron**) ja noorukese Selby Walli (**Christina Ricci**) kohtumisega baaris. Lesbiline Selby, kelle ta vanemad on saatnud tädi juurde elama ravimaks tüdruku homoseksuaalsust, ja algselt homofooblik Lee saavad koos veedetud õhtu järel sõpradeks. Kuid Lee jaoks saab sellest peaaegu kohe võimalus kedagi armastada ning olla armastatud ja ta veenab Selbyt temaga koos lahkuma.

Armastus, see romantilise ajastu poolt kõikevõitvaks kuulutatud vägi, annab Leele tagasi nii elutahte kui ka soovi mitte kunagi endist prostituudi elu jätkata. Kuid hoolimata igatüks-on-oma-õnne-sepp- ja vaba valiku ideoloogia õilmitsemisest ameerika ideaalis, ei piisa reaalses elus ainult heast tahtest või heast südamest. Ühiskonna võimukandjad (politseinik, töömehed ametnik) kohtlevad Leed endiselt prostituudina; selgub, et muutumissoovist ei piisa töö leidmiseks; Selby süüdistab teda mõtteus idealismis – prostituudina teenis Lee vähemalt mingit raha. Kogu ühiskond näib Leed ta endise „vana hea” ameti juurde tagasi suunavat.

Lee jätkabki ning kui üks klientidest ta vägistab ja ilmselt ka tappa üritab, laseb naine ta enesekaitseks maha. Nüüd otsustab Lee oma ametit jätkata mitte enam ohvri rollis ja järgnevalt laseb ta enamiku oma klientidest maha. Lee muutumissoov on lõpuks teoks saanud – ta ei müü enam oma keha ja seksi, ta ei lase enam klientidel ennast peksta, kuid selle hinnaks vägivallale ja vägivaldsetele suhetele rajatud ühiskonnas on Lee enda asumine vägivallatseja rol-

li. Selle tee käib ta ka oma – vähemalt sellises süsteemis – loogilise lõpuni: surmanuhtlust pooldav ja kasutatav riiklik süsteem oskab Lee vägivallale lõppu teha vaid teda ennast hävitades.

Filmi vaatajale ei jää mingit kahtlust, et sarnaselt **Michael Moore’i** „Oscari-ga” pärjatud dokumentaalfilmiga „**Columbine’i keeglimäng**” (*Bowling for Columbine*, 2002) on filmi „**Koletis**” keskne küsimus järgmine: kuidas (Ameerika) ühiskond vägivallatoodab? Millised on selle vägivalla tagajärjed? Lõppkokkuvõttes on kõik filmi tegelased ohvrid – nii Lee kui ka teda reetnud ja „normaalse” elu kasuks otsustanud Selby; nii mahalastud meeskliendid kui need, kes prostituut Lees enam inimest näha ei osanud. Kuid kui kõiki tegelasi võib pidada pigem üldise ühiskonna ja riigi raames toimiva vägivalla, n-ö hundiseaduste loogika ohvriteks, siis Lee vastu suunatud vägivald kuulub loomulikult sama loogika alla, aga selle väljendusvorm on tunduvalt spetsiifilisem. Leele kui prostituudile osaks saanud kohtlemine on halvim variant süstemaatiliseist naistevastasest vägivallast.

Vägivald ja eetika

Eelkõige feministlikud uurijad on ammu juhtinud tähelepanu naistevastase vägivalla reeglipärasusele patriarhaalses ühiskonnas. Niimoodi polegi põhjust imestada selle üle, et Lee – häbistatud naine, ühiskonna paaria – kohtab vägivallatseja erinevates vormides peaaegu igal pool. Vägivallatsemine on olnud tema kogemus varasest lapsepõlvest peale, kui isa „sõber” teda korduvalt seksuaalselt ära kasutas, hiljem süveneb see tema igapäevaelus ning ainuke muutus, mida Lee endale positiivsena ette kujutada suudab, on muuta omaenda positsiooni selles vägivalla kaudu toimivas maailmas. Vägistamis- ja tapmiskatses võitjana välja tulnud,

Patty Jenkins
juhendab
Charlize Theroni
filmi „Koletis“
võtetel.

otsustab ta vahetada oma ohvrirolli vägivallatseja rolli vastu.

„Koletise“ (vähemalt esmapilgul selena tunduv) nimitegelane Lee on hoolimata ühiskondlikust topelthukkamõistust prostituudi ja tapjana filmi tegelik kangelane. Vaatajal ei teki kahtlust, et filmi tegijad näitavad Leed eelkõige kannatajana, ning ka publikul on talle üsna lihtne kaasa tunda. Eriti selgelt tuleb see esile stseenis, kus Lee jätab kliendi tapmata, kuna ühiskonna seisukohalt on tegemist veidi sellesarnase „luuseriga“ nagu ta ise. Kokutav paksuke, kellele see on esmakordne kokkupuude prostituudiga, tänab teda südamest pärast kiiret *hand-job*'i.

Olgem ausad – tegelikult on see film masendavalt traagiline ning sellise tegelikkuspildiga silmitsi seismine nõuab nii igalt üksikult vaatajalt kui ka Lääne ühiskonnalt tervikuna paraja annuse eetilist julgust ja enesekriitilist ausust. Kui palju leidub neid vajaminevaid omadusi aga eskapistlikult meelestatud inimpsüühikas või nn võitjatele orienteeritud massimeedias, poliitikas, äri maailmas, kultuuris? Kas me julgeme Aileen Wuornosi loos näha „unelmate maa“, demokraatliku Ameerika ühiskonna pahupoolset tegelikkust? Mida ütlevad selle tegelikkuse kohta ameeri-

kaliku elustiili tingimusteta kumardajad?

Kujutan ette, et filmi potentsiaalsed kriitikud võivad linateosele narratiivi ülesehituse seisukohalt ette heita vaid kõikvõimalike stereotüüpsete „pahade tegelaste“ kokkukuhjamist Lee kannatuste rajale – alates sadistlikust kliendist reetliku armsama, paha politseiniiku, mittemõistva ametniku ja peresõbrast pedofiilini välja. Aga et film põhineb tõsielulistel sündmustel, siis võib eeldada, et suuresti on tegemist reaalse Aileen Wuornosi elu ja kogemustega, ning kellel on õigus neid üleelamisi küsimärgi alla panna?

Hiljuti kritiseerisid Pedagoogikaülikooli meililoendis kõikvõimalikud teadlased naistevastase vägivalla teemalise uurimuse läbiviimismetoodikat – see on iseenesest õige, et alati peab küsima, milliseid üldistusi saab ühe või teise uurimuse põhjal teha. Kuid seda ei märganud vihastest vaidlejatest keegi, et konkreetsete indiviidide reaalsed kannatused ja valu ei läinud vaidlustes statistika pärast kellelegi korda.

Eesti ühiskonna koletised

Milline võiks olla selle filmi tähendus 2004. aasta Eesti ühiskonnas? Esi-

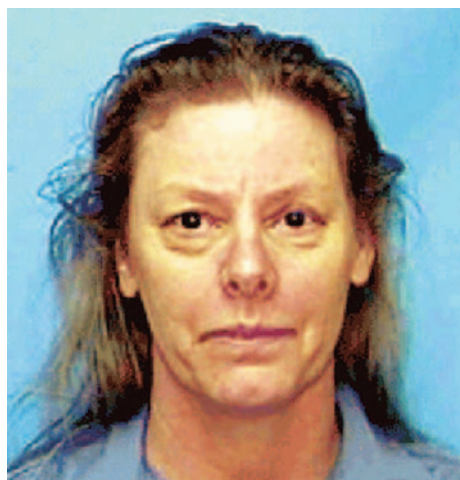
mest korda on meiegi ühiskonnas tänu demokraatiseerumisprotsessi erinevatele koostisosadele, sh naisõiguslikule teemaatikale, hakatud avalikult rääkima nendest mitmesugustest ja spetsiifilistest vägivallavormidest, millega naised ühes tavalises patriarhaalses ühiskonnas silmitsi seisavad. Koduvägivald, naistevastane seksuaalne vägivald, inimkaubandus, prostitutsioonile sundimine on nende vägivallavormide seas kõige levinumad. Hoolimata esimestest ehmatavatatest uurimistulemustest ei tahta/julgeta naistevastase vägivaldla teemat avalikult üheks meie ühiskonna vaaluprobleemiks tunnustada.

Vastupidi, kuigi 1990-ndate algul levinud prostitutsiooni romantiseerimine „vaba tahte“ avaldusena Eesti ajakirjanduses on nüüdseks möödunud, näib prostitutsiooni ja selle ostmise kriminaliseerimise püüe lähtuvat pigem europolitilistest kaalutlustest kui inimõiguste eetikast. Seda filmi peaks kohustuslikus korras saatma vaatama need riigikogulased ja muud funktsionäärid, kes endiselt pooldavad prostitutsiooni legaliseerimist. Kuigi, tõsi, süsteemi seisukohalt võiks ju väita, et kõigi Leede olukorda saaks parandada just nimelt isakese riigi kontrolliva käe abil, kui võrd inimloomus on muutumatu ja üritab alati teist inimest (nõrgemat?) ära kasutada.

Viimane mõttekäik laseb mul tagasi minna filmi pealkirja juurde. Eelnevalt kirjutasin, et näiliselt tundub nimategelaseks ehk „koletiseks“ olevat Lee, kuigi filmi üldise sõnumi kontekstis on selge, et selle nime on andnud talle ümbritsev end mittekoletislikuks pidav ühiskond, mis sellise eristuse kaudu Lee enda seast välja heidab. Väljaheitmisakti sümboliseerib „koletise“ nimi, ühiskondlik hukkamõist ja riiklik-religioosel tasandil – „Sina ei pea mitte tapma!“ – surmanuhtlus. See ühiskonnast totaalse eemaldamise akt on ühiskonna ja riigi enda

loogika seisukohalt paratamatu ja vajalik. Vastasel juhul jääks Aileen Wuornos, tema kallal toime pandud vägivald ja ahelreaktsioonina tekkinud temapoolne vägivald meenutama vägivaldall rajaneva süsteemi ja seda alalhoidvate inimeste enda koletislikkust. „Koletis“ tuleb hävitada, et ta ei näitaks meile meie endi sees asuvaid koletisi.

*Lawrence'i linnas Kansase osariigis sündinud **Patty Jenkinsi** kohta on teada, et tema tõsisem filmihuvi olevat tekkinud Kansase ülikooli teatrikursustel. Pärast lühifilme **Just Drive** ja **Velocity Rules** (mõlemad 2001) valminud „**Koletis**“ (Monster, 2003) on tema seni ainus täispikk filmilavastus.*

Aileen Wuornos.

*Aileen Wuornosest (kodanikunimega **Aileen Carol Pittman**, 1956 – 2002) on ameerika dokumentalist **Nick Broomfield** teinud kaks filmi: **Aileen Wuornos: The Selling of a Serial Killer** (1992) ja **Aileen: Life and Death of a Serial Killer** (2003). Samale fenomenile on pühendatud ka vähenäidatud telemängufilm **Overkill** (peaosas **Jean Smart**), ooper ja koomiksisari, kus kurikuulsa sarimõrvari paariliseks on mafiioos **John Gotti**.*